

Στάθης Ανδρέου

Ο ιδιότυπος «ρουσικός ρεπουμπλικανισμός» του Μαξιμιλιανού Ροβεσπιέρου και η Γαλλική Επανάσταση

1. Εισαγωγικά / Ο ιδεολογικός κόσμος του Ροβεσπιέρου και η “republique”

Από την 9η Θερμιδώρ και μετά, τόνοι μελάνι χύθηκαν για να αποκαλύψουν στην κοινή γνώμη και στην Ιστορία την ίδια το αποκρουστικό πρόσωπο του Μαξιμιλιανού Ροβεσπιέρου. Στην Παλινόρθωση, μέχρι και το όνομά του απαγορεύτηκε στην προσπάθεια να ξορκιστεί το φάντασμά του – και κυρίως οι ιδέες του – από τις μνήμες των ανθρώπων. Αργότερα, όταν τα πάθη άρχισαν να ξεθωριάζουν, πολλοί μελετητές δοκίμασαν – και στο επιστημονικό πεδίο το κατόρθωσαν – να ανασυστήσουν την βιογραφία του, να αποκαταστήσουν το όνομά του και να μελετήσουν τις ιδέες του από μίαν άλλη σκοπιά. Ειδικά η σοβιετική ιστοριογραφία, που έβλεπε στον επαναστατικό ιακωβινισμό την αντανάκλαση της δικής της επανάστασης εντρύφησε σε βάθος στα κείμενα του Ροβεσπιέρου.

Δεν θα σταθούμε εδώ ούτε στην λυσσαλέα κριτική που ασκήθηκε από την αστική ιστοριογραφία στην Τρομοκρατία, ούτε στην μαρξιστική υπεράσπισή της. Θεωρούμε ότι υπάρχουν μερικά σημεία στην πολιτική του Ροβεσπιέρου που θα παραμένουν τουλάχιστον δυσνόητα, εάν δεν τα δούμε μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Εξηγούμαστε: Η σκέψη του Ροβεσπιέρου φαίνεται να έχει ως αφετηρία μια θέση υπέρ της Συνταγματικής Μοναρχίας και να καταλήγει στην υπερεπαναστατική λαϊκή δημοκρατία. Πρόκειται για ένα τεράστιο θεωρητικό άλμα, όχι παράλογο αν αναλογιστούμε ότι οι ιδέες, όχι μόνο του Ροβεσπιέρου, αλλά

και όλων των πρωταγωνιστών εκείνης της εποχής σφυρηλατήθηκαν μέσα στον αχό της επανάστασης (αν εξαιρέσουμε τον Μαρά, ο οποίος φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα διορατικός και προεπαναστατικά). Ο Άλμπερτ Μάνφρεντ αναφέρεται χαρακτηριστικά στις πολιτικές πεποιθήσεις του νεαρού Ροβεσπιέρου:

«Οι αφελείς αυτές αυταπάτες δεν μπορούν να θεωρηθούν σαν απόδειξη πολιτικής μυωπίας του Ροβεσπιέρου ή οπισθοδρομικών απόψεων σ' αυτόν τον τομέα τις παραμονές της επανάστασης. Οι αυταπάτες αυτές, εκείνη την εποχή, ήταν σε μεγάλο βαθμό το χαρακτηριστικό όλων των αντιπροσώπων της Τρίτης Τάξης...».¹

Για τον Μάνφρεντ, ο Ροβεσπιέρος της περιόδου του Αράς:

«...δεν ήταν ακόμη επαναστάτης δημοκράτης. Θα ήταν προφανώς πιο σωστό να πούμε ότι πριν την επανάσταση, ήταν ειλικρινής και πεπεισμένος δημοκράτης, που προσπάθησε να εκφράσει τις ιδέες του στις πράξεις, κάτω όμως απ' την επιρροή της αυταπάτης της συνταγματικής μοναρχίας».²

Αυτή η οπτική, μολονότι θα εξετάσουμε παρακάτω τι είδους αυταπάτες μπορεί να είχε ο Ροβεσπιέρος, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι σε κάποια στιγμή της Επανάστασης ο Ροβεσπιέρος αναθεώρησε τις αρχικές απόψεις του. Ότι σε κάποιο απροσδιόριστο σημείο – ίσως όταν η βασιλική προδοσία ήταν πια πασίδηλη και η παύση αναπόφευκτη – αντίκρισε την επαναστατική αλήθεια ενσαρκωμένη στις εξεγερμένες λαϊκές μάζες και αφυπνίστηκε πλήρως ο μέχρι τότε πολιτικά λανθάνων δημοκρατικός κι επαναστατικός ριζοσπαστισμός του. Η δική μας άποψη, ωστόσο, είναι κάπως διαφορετική. Η επαναστατική διαδικασία – είναι αδιαμφισβήτητο – τον συγκινούσε και τον σμίλευσε. Εάν όμως από μόνη της ήταν ικανή να τον καταστήσει επαναστάτη δημοκράτη, τα δεκάδες δραματικά γεγονότα μέχρι την στιγμή της «μεταστροφής» δεν θα τον είχαν ήδη πείσει; Μόνη η πτώση της Βαστίλης δεν θα ήταν αρκετή; Ο ισχυρισμός μας είναι ότι παρά τις μεταλλάξεις που υπέστη η ιδεολογία του Ροβεσπιέρου, ο κεντρικός πυρήνας της παρέμεινε άθικτος και σκοπός της παρούσης εργασίας είναι η αναζήτησή του.

Το να κατανοήσουμε την πολιτική του Ροβεσπιέρου προϋποθέτει το να κατανοήσουμε τον ίδιο και τα στοιχεία που συγκρότησαν τον ιδεολογικό του κόσμο. Σύσσωμη η βιβλιογραφία ανάγει την αφετηρία των ιδεών του Ροβεσπιέρου σε ένα ηχηρό ονοματοποιημένο επίθετο: «ρουσωισμός». Ο Ζωρζ Λεφέβρ μας δίνει μια αναλυτική περιγραφή της ιδεολογικής συγκρότησης του Ροβεσπιέρου, όπως την αντιλαμβάνεται:

1. Άλφρεντ Μάνφρεντ, *Ρουσό - Μαρά - Ροβεσπιέρος. Μορφές της Γαλλικής Επανάστασης*, μτφ. Μαίρη Καββαδία, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989, σ. 138. Προφανώς από παραδρομή το όνομα του συγγραφέα δεν τυπώθηκε σωστά στο εξώφυλλο. Το ακριβές όνομά του στη διεθνή βιβλιογραφία είναι Albert Zakharovich Manfred.

2. Ό.π., σσ. 138-139.

«Ο Ροβεσπιέρος, οπαδός του Ρουσσώ, όμως με ανύπαρκτη επιστημονική και οικονομική παιδεία, αισθανόταν φρίκη για τον υλισμό. Η πνευματοκρατική αντίληψή του για τον κόσμο και την κοινωνία τον άφησε άοπλο μπροστά στις αντιφάσεις που επιβεβαιώθηκαν την άνοιξη του 1794. Ενώ γνώριζε τρόπους για να δικαιολογήσει θεωρητικά την Επαναστατική Κυβέρνηση και την Τρομοκρατία, ο Ροβεσπιέρος ήταν ανίκανος να αναλύσει επακριβώς τις οικονομικές και κοινωνικές πραγματικότητες του καιρού του. Αναμφιβόλως, ήταν αδύνατον να υποτιμήσει την ισορροπία των κοινωνικών δυνάμεων και να παραβλέψει τον προεξάρχοντα ρόλο που έπαιζε η αστική τάξη στην πάλη εναντίον της αριστοκρατίας και του Παλαιού Καθεστώτος. Ο Ροβεσπιέρος όμως, όπως και ο Σαιν-Ζυστ, παρέμεινε αιχμάλωτος των αντιφάσεών του. Τόσο ο ένας όσο και ο άλλος είχαν υπερβολική επίγνωση των συμφερόντων της αστικής τάξης για να προσκολληθούν απόλυτα στον Αβρακωτισμό, αλλά από την άλλη πλευρά, έδειχναν υπερβολική προσοχή στις ανάγκες των Αβράκωτων για να τους αντιμετωπίζει με ευμένεια η αστική τάξη».³

Αυτό που εύγλωττα και τεκμηριωμένα παρουσιάζει ο Λεφέβρ εδώ ως «αντιφάσεις του Ροβεσπιέρου» δεν πρόκειται, υποστηρίζουμε, παρά για τα πρακτικά όρια αυτού του ιδιότυπου «ρουσωισμού». Αν η πολιτική σκέψη του Ροβεσπιέρου είναι απογυμνωμένη από την οικονομική και επιστημονική παιδεία, είναι εν τούτοις κατάφορτη από την ηθική παιδεία και τους αρχαίους. Η πολιτική θέση του Ροβεσπιέρου είναι από την αρχή μέχρι το τέλος – θεωρούμε – η υποστήριξη της “*terpublique*”, της ευνομούμενη πολιτείας, όπως την αντιλαμβάνεται ο Διαφωτισμός και συγκεκριμένα ο διακεκριμένος Πολίτης της Γενεύης. Αν, σύμφωνα με τον Ρουσσώ, η νομοθετική εξουσία ανήκει αποκλειστικά στον λαό (γι’ αυτό και επιβάλλεται η καθολικότητα της ψηφοφορίας για την εκλογή του Νομοθετικού Σώματος), η εκτελεστική εξουσία από την άλλη, δηλαδή η κυβέρνηση, μπορεί να έχει διάφορες μορφές: δημοκρατία, αριστοκρατία ή μοναρχία και διάφοροι συνδυασμοί τους. Λέει, λοιπόν, ο Ρουσσώ:

«Αφού στα διάφορα κράτη, ο αριθμός των ανώτατων αρχόντων πρέπει να είναι αντίστροφα ανάλογος με τον αριθμό των πολιτών, βγαίνει το συμπέρασμα ότι: γενικά η δημοκρατική κυβέρνηση ταιριάζει στα μικρά κράτη, η αριστοκρατική στα μέτρια και η μοναρχική στα μεγάλα...».⁴

Υπό αυτό το πρίσμα, οι θέσεις του Ροβεσπιέρου δεν περιέχουν καμία αντίφαση. Η γενική βούληση, η λαϊκή κυριαρχία και η μοναρχία μπορούν κάλλιστα να συνυπάρχουν στο μεγάλο κράτος της Γαλλίας των 25 εκατομμυρίων. Όταν

3. Georges Lefebvre, *Η Γαλλική Επανάσταση*, μτφ. Σπύρος Μαρκέτος, Β' έκδ., εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004.

4. Ζαν Ζακ Ρουσσώ, *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, μτφ. Δανάη και Νίκος Κουχτσόγλου, 3η έκδ., εκδ. Δ. Δαρεμά, Αθήνα χ.χ., Βιβ. ΙΙΙ, Κεφ. ΙΙΙ, σ.115.

το καλοκαίρι του 1788 ο βασιλιάς ανακοινώνει την Σύγκληση των Γενικών Τάξεων, οι αντιπρόσωποι της Τρίτης Τάξης εκλέγονται με ψηφοφορία και ο Ροβεσπιέρος θα είναι μέσα σε αυτούς. Αυτό για τον Ροβεσπιέρο, συνάδει απόλυτα με τις πεποιθήσεις του. Εκείνος, ο εκπρόσωπος του λαού και της γενικής βούλησης θα συνδιαλλαχθεί με την εκτελεστική εξουσία για το καλό του λαού. Αντίπαλος: η αριστοκρατία· όχι με την έννοια του πολιτεύματος, αλλά με την έννοια της τάξης που υπονομεύει τα συμφέροντα του λαού. Κατά τη διάρκεια των εκλογών για την Συνέλευση θα καλέσει την Τρίτη Τάξη «να δηλώσει στην αριστοκρατία του Αρτουά, αντί για άλλη απάντηση, πως κανείς δεν έχει δικαίωμα να χαρίζει στο λαό αυτό που του ανήκει».⁵ Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι η Δεύτερη τάξη, των ευγενών, στην προεπαναστατική Γαλλία κρίνεται από πολλούς ένοχη για την κατάντια των οικονομικών του κράτους. Οι ασφυκτικές πιέσεις που ασκούν οι αριστοκράτες στα οικονομικά του Λουδοβίκου XVI εμποδίζουν κάθε ανόρθωση της οικονομίας στη βάση του ελλείμματος. Επιπλέον, η χρηματοδότηση των γαλλικών αποικιακών συμφερόντων στην Αμερική κατά τη διάρκεια της Αμερικανικής Επανάστασης επιδεινώνει αυτό το κλίμα. Δεν θα πρέπει να αποτελεί έκπληξη, λοιπόν, που ο Ροβεσπιέρος υποστηρίζει αρχικά την πολιτική του Νεκέρ. Στο στόχαστρό του βρίσκεται η αριστοκρατία.

2. Από τον Ρουσώ στον Ροβεσπιέρο

Αν το πολιτικό μόρφωμα που οραματίζεται ο Ροβεσπιέρος είναι η ευνομούμενη πολιτεία του Ρουσώ, το περιεχόμενο αυτού του ευνομούμενου μορφώματος είναι επίσης καθαρά ρουσωϊκό. Όταν τον Σεπτέμβριο του 1789 η Συντακτική συνεδριάζει σχετικά με το δικαίωμα βέτο του βασιλιά ο Ροβεσπιέρος κάνει σαφείς τις ηθικές αρχές που βασίζεται η ιδεολογία του:

«Οι πολυάριθμοι οπαδοί του βέτο, αφού υποχρεώθηκαν να αναγνωρίσουν ότι πραγματικά είναι αντίθετο με τις επαναστατικές αρχές, ισχυρίζονται ότι συμφέρει καμιά φορά να θυσιάζονται αυτές οι αρχές για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας.

»Εκείνος που ισχυρίζεται ότι ένας άνθρωπος έχει το δικαίωμα να αντιτάσσεται στο Νόμο, υποστηρίζει ότι η θέληση του ενός βρίσκεται πάνω από τη θέληση του συνόλου. Λέει ότι το έθνος είναι ένα τίποτα και ότι ένας μονάχα άνθρωπος είναι το παν. Αν προσθέσει ότι αυτό το δικαίωμα ανήκει σε εκείνον που έχει περιβληθεί με την εκτελεστική εξουσία, τότε καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο

5. Ζαν Μασσέν, *Ροβεσπιέρος*, πρόλ. Τάσος Βουρνάς, μτφ. Μ. Γαρίδης, εκδ. Πυξίδα, χ.τ., 1957, σ.37.

άνθρωπος που έχει ζέψει το έθνος να εκτελεί τις θελήσεις του, έχει το δικαίωμα να εναντιώνεται στις θελήσεις του έθνους και να τις ποδοπατεί...».⁶

Και λίγο παρακάτω:

«Μόλις πιστέψουμε σταθερά στην ισότητα των ανθρώπων, στον ιερό δεσμό της αδελφότητας που πρέπει να τους ενώνει, στην αξιοπρέπεια της ανθρώπινης φύσης, τότε θα πάψουμε να συκοφαντούμε το λαό μέσα στη Συνέλευση του λαού».⁷

Εδώ, τα όσα αναφέραμε παραπάνω διακρίνονται πιο καθαρά. Μια προσεκτική ανάγνωση του κειμένου θα μας αποκαλύψει ότι το βασικό πρόβλημα του Ροβεσπιέρου με την βασιλική εξουσία δεν ανάγεται σε μια απροσέγγιση εναντίωση στην μονοπώληση της εκτελεστικής εξουσίας από έναν άνθρωπο, αλλά στην παραβατικότητά της εν προκειμένω. Στην εναντίωση της (κατά τ' άλλα νομίμου) αρχής του ενός ανδρός στον νόμο, που είναι η αποτύπωση της γενικής βούλησης. Το χειρότερο, όπως μας λέει, είναι η ταύτιση της νομοθετικής με την εκτελεστική εξουσία, γιατί έτσι ο νόμος δεν υπηρετεί πια το λαό αλλά τη θέληση του ενός (ενώ η φύση προστάζει ο νόμος να είναι η θέληση των πολλών). Τα δε δικαιώματα των πολλών, του λαού, θεμελιώνονται στην αρχή της ισότητας της αδελφότητας και της αξιοπρέπειας. Εδώ προτάσσεται ο Ρουσσώ σε όλο του το μεγαλείο.

Αποτύπωση γνωστών ρουσσοικών θέσεων βλέπουμε ξεκάθαρα τόσο στην «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» του Αυγούστου του 1789 και στο Σύνταγμα του 1793, μολονότι η συμβολή του Ροβεσπιέρου στην πρώτη περίπτωση, όταν είχε ελάχιστη επιρροή στη Συμβατική, ήταν μικρή και στη δεύτερη το κείμενό του παραφράστηκε αρκετά από την Ορεινή Επιτροπή.⁸ Αλλά ας μην εμμείνουμε σε αυτό το σημείο, αφού άλλωστε ο Ροβεσπιέρος δεν ήταν ο μοναδικός οπαδός του Ρουσσώ. Ας συγκρατήσουμε όμως την σχέση ελευθερίας-ισότητας, όπου η ισότητα παρουσιάζεται ως αρχή *sine qua non* για την ελευθερία.

Όταν ο Ροβεσπιέρος μιλάει για ισότητα ας θυμηθούμε την κριτική του Λεφέβρ. Δεν έχει στο μυαλό του την οικονομική ισότητα και από την σκέψη του απουσιάζουν οι σαφείς ταξικοί όροι, οι οποίοι άλλωστε στην πρωτο-επαναστατική Γαλλία κάθε άλλο παρά σαφείς είναι. Για τον Ροβεσπιέρο η ισότητα είναι φυσική και η συνέπεια της φυσικής ισότητας είναι η πολιτική ισότητα και η ισονομία, αλλά όχι η οικονομική ισότητα. Για την ακρίβεια το ζήτημα της ιδιοκτησίας τον αφήνει αρκετά αδιάφορο και θα τον απασχολήσει μόνο επειδή τίθεται επιτακτικά εξ αντικειμένου. Οι κομμουνάριοι ζητούν ψωμί, οι αστοί βουλευτές κατοχύρωση της ιδιοκτησίας, οι αγρότες τον αγροτικό νόμο, κ.λπ., κ.λπ. Ο ίδιος, όμως, αισθάνεται βαθιά απέχθεια για το ζήτημα της ιδιοκτησίας,

6. Ό.π., σ. 44.

7. Ό.π.

8. Για περ. βλ. Ζαν Μασσέν, ό.π., σ. 211 κ.ε.

ως χυδαία υλιστικό αίτημα που δεν εντάσσεται καν μέσα στο ιδεολογικό του οικοδόμημα. Όταν θέτει το ζήτημα πολιτικά το κάνει επειδή βλέπει τις παρεκκλίσεις των υπολοίπων και όχι επειδή έχει μια εκ των προτέρων συγκεκριμένη, θετική προσέγγιση στο όλο ζήτημα. Χαρακτηριστική είναι η πρότασή του στο Σύνταγμα του 1793, για το πώς αντιμετωπίζει το δικαίωμα στην ιδιοκτησία.⁹ (Η προσθήκη της ιδιοκτησίας ως δικαίωμα δεν έγινε από τον ίδιο· εκείνος είχε διακηρύξει ως μόνα δικαιώματα την ισότητα, την ελευθερία και την ασφάλεια). Για τον Ροβεσπιέρο είναι απλά άλλο ένα – αναγκαστικά – δικαίωμα, αλλά πλήρως υποταγμένο στα υπόλοιπα και στην γενική βούληση, δηλαδή τον νόμο.

Το ότι είναι ο ίδιος αστός είναι μια τυπική ερμηνεία που μας έρχεται από τα αριστερά, για την αντιμετώπιση του οικονομικού ζητήματος από τον Ροβεσπιέρο, αλλά είναι ίσως παραγνωρισμένη. Εάν ο μελετητής βλέπει στον Ροβεσπιέρο τον εκπρόσωπο της αστικής τάξης ή έστω ένα ταξικό ανακλαστικό, θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι ο ίδιος ο Ροβεσπιέρος δεν βλέπει στον εαυτό του παρά τον νόμιμο εκπρόσωπο του λαού και επ' ουδενί των αστών ή κάποιου άλλου υποσυνόλου. Ο λαός δεν νοείται εδώ με ταξικούς όρους πέραν των ήδη αναγνωρισμένων καστών, ήτοι των Γενικών Τάξεων, πρόκειται για το σύνολο του πληθυσμού της Γαλλικής Επικράτειας. Ούτε, άλλωστε, η αστική τάξη έχει μια καθαρή συνείδηση της ίδιας της τής «ταξικότητας». Η ίδια η Επανάσταση αποτελεί το δραστικό στοιχείο που την αναδεικνύει στο προσκήνιο της Ιστορίας και μόνο αναδρομικά αυτο-αναστοχαζόμενη η αστική τάξη μπορεί να αναγνωρίσει πτυχές του ύστερου εαυτού της στα επαναστατικά γεγονότα.

Ο λαός, λοιπόν, η πίστη στο δίκαιο του λαού, είναι και η ύστατη γραμμή άμυνας του Ροβεσπιέρου. Σε αυτήν την γραμμή, η οποία θα δοκιμαστεί ανελέητα κατά τη διάρκεια των παλινδρομήσεων της Επανάστασης, ο Ροβεσπιέρος θα παραμείνει ακλόνητα συνεπής. Το να επιχειρήσει να καταλάβει την εξουσία (την τυπική εκτελεστική εξουσία) του είναι κάτι αδιανόητο, διότι αυτός είναι διατεταγμένο μέλος της νομοθετικής. Κάποιοι τον κατηγόρησαν ότι πρακτικά το έκανε με την «δικτατορία της γνώμης» και κάποιοι ότι δεν το έκανε ενώ θα έπρεπε, για να σώσει την Επανάσταση. Το να εγκαταλείψει την νομοθετική εξουσία που του παρέδωσε ο λαός είναι αναδρεία. Πολλοί θα το επιθυμούσαν. Το να την καταχραστεί για ίδια ή αλλότρια συμφέροντα πέραν του κοινού, είναι προδοσία. Για κάποιους υπαγορεύεται από τις ανάγκες της πολιτικής.

9. Ο Ροβεσπιέρος προτείνει τις εξής τροποποιήσεις σχετικά με το ζήτημα της ιδιοκτησίας: «Άρθρο 9. Η ιδιοκτησία είναι το δικαίωμα κάθε πολίτη να απολαμβάνει και να διαθέτει το μερίδιο αγαθών που του εγγυάται ο νόμος. Άρθρο 10. Το δικαίωμα ιδιοκτησίας περιορίζεται, όπως και κάθε άλλο, από την υποχρέωση που έχουμε να σεβόμαστε τα δικαιώματα του άλλου. Άρθρο 11. Δεν μπορεί να βλάψει ούτε την ασφάλεια, ούτε την ελευθερία, ούτε την ύπαρξη, ούτε την ιδιοκτησία των συνανθρώπων μας. Άρθρο 12. Κάθε κυριότητα και κάθε συναλλαγή που παραβιάζουν αυτή την αρχή είναι στην ουσία τους άτιμες και αθέμιτες» (Ζαν Μασσέν, ό.π., σ. 213).

Αυτού του είδους είναι, λοιπόν, η προδοσία που βλέπει στις πράξεις και στα λόγια των συναδέλφων του. Η προδοσία της από τον λαό διατεταγμένης θέσης τους, που υπονομεύει την γενική βούληση για χάρη του ατομικού συμφέροντος. Καθώς μέσα στη δίνη των πολιτικών εξελίξεων οι διάφορες αναδυόμενες δυνάμεις διαπλέκονται και συγκρούονται μεταξύ τους ο «αδιάφθορος» αναγνωρίζει σε αυτήν την κίνηση την εναντίωση στην ίδια την λαϊκή βούληση και συνεκδοχικά στην ελευθερία. Ας δούμε τι μας λέει περί τούτου ο Ρουσό:

«Η σταθερή θέληση όλων των μελών του κράτους είναι η λαϊκή θέληση. Αυτή τους κάνει πολίτες κι ελεύθερους.

»Όταν προτείνουμε ένα νόμο στη συνέλευση του λαού, δε ρωτάμε ακριβώς τους πολίτες αν η πρότασή μας είναι σύμφωνη ή όχι με τη γενική θέληση: καθένας που δίνει την ψήφο του λέει τη γνώμη του πάνω σε τούτο το ζήτημα. Και με τον υπολογισμό των ψήφων φανερώνεται η γενική θέληση.

»Όταν, συνεπώς, επικρατήσει η αντίθετη από τη δική μου γνώμη, αυτό δε δείχνει τίποτ' άλλο παρά πως πλανιόμουν και πως εκείνο που πίστευα σαν γενική θέληση δεν ήταν τέτοια ακριβώς. Αν υπερίσχυε η ατομική μου γνώμη, τότε θα έκανα κάτι διαφορετικό απ' αυτό που θέλησα. Και τότε, ακριβώς, δε θα ήμουν ελεύθερος».

»Τούτο έχει σαν προϋπόθεση, ειν' αλήθεια, να βρίσκονται ακόμη στην πλειοψηφία όλα τα χαρακτηριστικά της γενικής θέλησης. Σαν πάψουν να βρίσκονται εκεί – μ' όποια μερίδα κι αν πάνε – δεν υπάρχει πια ελευθερία».¹⁰

Για τον Ροβεσπιέρο, λοιπόν, τα ψηφίσματα της Συμβατικής, της Νομοθετικής, όλων των νομίμων αντιπροσωπειών του λαού, είναι ο λαός, είναι η αποτύπωση της γενικής βούλησης. Η διαμάχη των φατριών στις Συνελεύσεις, στα μάτια του Ροβεσπιέρου, δεν αποτελούν παρά έσχατη προδοσία. Το διακύβευμα είναι η ελευθερία, τεράστιο για να προδίδεται από τους αντιπροσώπους του λαού για χάρη των μερικών συμφερόντων. Από αυτή τη σκοπιά, είναι απόλυτα λογικό ο Ροβεσπιέρος να καλεί σε συνεχή επαγρύπνηση. Οι διάφορες συνελεύσεις δεν είναι παρά καζάνια που βράζουν, που μέσα τους κοχλάζουν – δίκαιες ή άδικες αδιάφορο – οι επιθυμίες των αναδυόμενων και αφυπνιζόμενων τάξεων, στη φωτιά των ερείπιων του Παλαιού Καθεστώτος· αλλά για τον Ροβεσπιέρο, αυτό είναι προδοσία.

3. Από τον Ροβεσπιέρο στον Ρουσό

Οι αναγνώστες και οι βιογράφοι του Ροβεσπιέρου του αναγνωρίζουν πολιτική ευφυΐα. Την ικανότητα εκείνη να ελίσσεται σε ρευστές πολιτικές συνθήκες

10. Ζ.Ζ. Ρουσό, ό.π., Βιβ. IV, Κεφ. II, σσ.161-162.

και να επικρατεί. Στην πραγματικότητα, όμως, θεωρούμε ότι ο Ροβεσπιέρος δεν ελίσσεται ακριβώς – ίσως μάλλον να κάνει ακριβώς το αντίθετο. Παραμένει πιστός στις ίδιες αρχές και στις ίδιες ιδέες που έχει ξεκάθαρα διακηρύξει και που βλέπουμε να αρύονται αναλλοίωτες σχεδόν από τον Ρουσώ. Αυτό που κάνει στην πραγματικότητα είναι να προσαρμόζει την εκάστοτε πολιτική συγκυρία στην ιδεολογία του· αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο κατορθώνει να της μένει πιστός όταν οι υπόλοιποι αργά ή γρήγορα θα βυθιστούν στην πολιτική παλινωδία και τον καιροσκοπισμό.

Αυτή η διαδικασία, όμως δεν γίνεται απλά και δεν λαμβάνει χώρα χωρίς ιδεολογικές, αλλά και αναπόφευκτα όπως καταδεικνύουν τα γεγονότα, πολιτικές θυσίες. Ο ιδεολογικός του πυρήνας, η βάση της πολιτικής του θεωρίας δέχεται απανωτά πλήγματα. Αλίμονο! Οι θέσεις του Ρουσώ είναι θεωρητικές και λίγα έχει να μας πει εκείνος για την πρακτική τους εφαρμογή. Έτσι, εκ των πραγμάτων, δοκιμάζονται βήμα-βήμα στην πράξη. Ό,τι δεν λειτουργεί στην πράξη ο Ροβεσπιέρος το εξοβελίζει και από τη θεωρία. Ό,τι απομένει γίνεται κεραυνός – η δικαιοσύνη του λαού, ολοένα και ελαφρύτερη, ολοένα και αιχμηρότερη – από την έδρα όταν μιλάει ο Ροβεσπιέρος. Όμως, η θεωρητική προσέγγιση του Ροβεσπιέρου δεν αλλάζει στο βάθος της, ακόμα και όταν η πολιτική του θα μας έκανε να αναρωτιώμαστε, ενδεχομένως, για το αντίθετο· απλά οι θεωρητικές, δυνητικές επιλογές έχουν περιοριστεί από την αβάσταχτη συγκυρία.

Εκείνος, που υποστήριζε την συνταγματική μοναρχία, θα αναγκαστεί κάτω από την πίεση των περιστάσεων, τόσο από την απροκάλυπτη και πασιδήλη πια βασιλική προδοσία, όσο και από την πολιτικά ασφυκτική για τη Νομοθετική εξέγερση της 10ης Αυγούστου, να καταδικάσει τη μοναρχία, να απαλλαγεί, όπως ίσως να έλεγε ο Μάνφρεντ από τις «αυταπάτες» του. Τα γεγονότα είναι γνωστά. Πίσω από αυτά, όμως, λαμβάνει χώρα και η προσωπική διαπάλη της ροβεσπιερικής ιδεολογίας με τον εαυτό της. Όταν ο Ροβεσπιέρος θα φτάσει αυτή τη φορά στον Ρουσώ θα είναι κατά τι διαφορετικός. Η μοναρχία δεν θα αποτελεί πια εναλλακτική για την ευνομούμενη πολιτεία του. Την αριστοκρατία την έχει αποκηρύξει ήδη από την αρχή. Τι μένει, λοιπόν; Αυτό που μένει είναι αυτό που από την αρχή έως το τέλος παραμένει ο σκληρός του πυρήνας: η δημοκρατία και ο ρεπουμπλικανισμός, που στην ουσία τους κατά τον Ροβεσπιέρο ταυτίζονται. Διακηρύσσει στην Συμβατική:

«Ποια είναι η φύση της κυβέρνησης που μπορεί να πραγματοποιήσει αυτά τα θαύματα; Μόνον η δημοκρατική ή ρεπουμπλικανική κυβέρνηση: οι δύο αυτές λέξεις είναι συνώνυμες, παρά τις καταχρήσεις της χυδαίας γλώσσας. Γιατί η αριστοκρατία δεν είναι περισσότερο ρεπουμπλικανική από την μοναρχία. Η δημοκρατία δεν είναι ένα κράτος όπου ο λαός, συναθροισμένος συνεχώς, ρυθμίζει μόνος του όλες τις δημόσιες υποθέσεις, κι ακόμη λιγότερο εκείνο, όπου εκατό χιλιάδες κομμάτια του λαού, με μεμονωμένα μέτρα, βιαστικά και αντιφατικά,

θα αποφασίσουν για την τύχη ολόκληρης της κοινωνίας. Μια τέτοια κυβέρνηση δεν υπήρξε ποτέ, και δεν θα μπορούσε να υπάρξει παρά μόνο για να επαναφέρει τον λαό στον δεσποτισμό.

»Η δημοκρατία είναι μια κατάσταση όπου ο κυρίαρχος λαός, καθοδηγούμενος από νόμους που αποτελούν έργο του, κάνει μόνος του όλα όσα μπορεί να κάνει καλά και με εκπροσώπους όλα όσα δεν μπορεί να κάνει μόνος του.

»Μέσα λοιπόν στις αρχές της δημοκρατικής κυβέρνησης οφείλετε να αναζητήσετε τους κανόνες της πολιτικής σας συμπεριφοράς». ¹¹

Η θεωρητική σκέψη του Ροβεσπιέρου βρίσκεται σε άμεση σύνδεση με την λαϊκή πρωτοβουλία. Μεταξύ τους υπάρχει μια αναδραστική σχέση. Από την μία ο Ροβεσπιέρος, ως αντιπρόσωπος του λαού, θεωρεί καθήκον του να τον γαλουχήσει και να τον χειραφετήσει μέσα στις αρχές που προάγουν το δίκιο του, από την άλλη και ο ίδιος χειραφετείται μέσα από την επαναστατική διαδικασία, όπου η γενική βούληση ορθώνεται δραματικά μέσα από τις διαδοχικές εξεγέρσεις. Ο Ροβεσπιέρος μετατρέπει το *de facto* δίκαιο της Παρισινής Κομμούνας σε *de jure* δίκαιο του Γαλλικού Έθνους.

Το αρχιμήδειο σημείο του είναι η άμεμπτη και αμιγής αντιπροσώπευση. Δεν αναγνωρίζει στην πολιτική το δικαίωμα του ελιγμού, δεν βάζει την διάσταση του συμφέροντος εντός των αντιπροσώπων, ή ακόμα και εντός του αντιπροσωπευτικού σώματος που εκείνοι αντιπροσωπεύουν. Για τον Ροβεσπιέρο υπάρχει μόνο το γενικό «καλό» και οι νομοθέτες αναγκαστικά πρέπει να το εκφράζουν.

Έτσι, το δίλημμα δεν είναι για τον Ροβεσπιέρο ακριβώς πολιτικό ή – για την ακρίβεια – είναι κατεξοχήν ηθικό. Μπορεί πράγματι μετά και την καταστροφή των Κορδελιέρων, αυτό το ολέθριο (αλλά και ενδεχομένως αναπόδραστο μέσα στα όρια της ροβεσπιερικής κατανόησης της πολιτικής) τακτικό σφάλμα κατά πολλούς, ο Ροβεσπιέρος να έχασε τα ερείσματα στην λαϊκή βάση του Παρισιού και ίσως η πτώση να ήταν αναπόφευκτη. Είναι αλήθεια ότι ο ιδιόμορφος ντεϊσμός του ¹² τον αποξένωσε τόσο από τους άθεους Ιακωβίνους, όσο και από

11. Από το λόγο στην Συμβατική της 17ης Φεβρουαρίου 1794. Στο *Μαρά, Σαιν Ζυστ, Ροβεσπιέρος. Κείμενα*, επιλ.-μτφ.-πρόλ. Μάριος Βερέτας, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989, σ.231.

12. Θα ήταν πραγματικά παράλειψη να αναφερθεί κανείς στην ιδεολογία του Ροβεσπιέρου και να αγνοήσει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Όμως, για τα όσα μας απασχολούν στην παρούσα εργασία θεωρούμε ότι η προβληματική της λατρείας του «Υπέρτατου Όντος» υπερθεματίζεται από τις άλλες διαστάσεις της σκέψης του Ροβεσπιέρου. Αρκεί, κρίνουμε, να σημειώσουμε επιγραμματικά ότι το θρησκευτικό κομμάτι των αντιλήψεων του Ροβεσπιέρου είναι οργανικά ενταγμένο στην πολιτική του σκέψη. Αυτό, γιατί ο ιδεολογικός κόσμος του Ροβεσπιέρου είναι στον πυρήνα του αδιαίρετος: πολιτική-ηθική-θρησκεία. Γι' αυτό και – με δυσβάσταχτο αν όχι καταστροφικό πολιτικό κόστος – υπερασπίστηκε την Λατρεία του Υπέρτατου Όντος και προσπάθησε να την εντάξει στη νέα επαναστατική καθημερινότητα. Η θρησκεία έχει διττό ρόλο στη ροβεσπιερική ηθική: Από την μία συντελεί στην πρακτική αποτύπωση της όλης θεωρητικής του προβληματικής σε ένα κανονιστικό μοντέλο – *sui generis* πολιτικο-θρησκευτικό – και αυτό

τους συμβατικά καθολικούς Γιρονδίνους, πολλώ δε από τις βαθιά θρησκόληπτες μάζες τις επαρχίας και τον κλήρο, που άλλωστε σε πολλά σημεία είχαν δείξει τα όρια της επαναστατικότητάς τους και ποτέ δεν συμπάθησαν πραγματικά τον ιακωβινισμό, αφού – συν τοις άλλοις – αδυνατούσαν να παρακολουθήσουν την καταιγίδα των εξελίξεων στο Παρίσι. Μπορεί πράγματι, οι ιστορικές συνθήκες να ήταν «ανώριμες» για την οριστική επικράτηση του επαναστατικού ιακωβινισμού, αλλά η άρνηση του Ροβεσπιέρου να κατευνάσει την πολιτική του σε ένα επίπεδο ιστορικού συμβιβασμού μεταξύ των αστών και των Αβράκωτων δεν πρέπει να θεωρηθεί απλά ως μια αδυναμία κατανόησης της πολιτικής, αλλά ως τη μοναδική συνειδητή επιλογή μέσα στα πλαίσια της συνέπειας της ιδεολογίας του. Στην ουσία ο Ροβεσπιέρος μένει αυτο-εγκλωβισμένος στο ιδεολογικό του σχήμα, το οποίο απογυμνώνεται σιγά-σιγά από τις εναλλακτικές του, καθώς πιέζουν τα γεγονότα. Ο Ροβεσπιέρος με την αδιάφθορη ηθική του καθήκοντος θυμίζει μεσαιωνικό σαμουράι του Χαγκακούρε, του σκληρότερου κώδικα του Μπουσίντο, που θα βρεθεί στο τέλος της Τρομοκρατίας ταυτόχρονα σογκούν και ρόνιν, αποκτηνωμένος και αποκτεινόμενος από την ίδια του τη λεπίδα.

4. Το μετέωρο καντιανό βήμα: Αρετή και Τρομοκρατία

Μέσα στον ορίζοντα αυτής της σκληροπυρηνικής οπτικής ο Ροβεσπιέρος είναι ήδη «νεκρός», γι' αυτό και δεν παύει να επισημαίνει ότι ο θάνατος δεν τον φοβίζει. Αν μέσα στον ορίζοντα αυτόν είναι νεκρός, έξω από αυτόν είναι ανύπαρκτος· δεν ορίζεται. Καθώς η Τρομοκρατία εντείνεται, η ιδεολογία υποχωρεί στα έσχατα της ηθικής, μέχρι να εξοβελιστεί και να υποστασιοποιηθεί σε μια σχεδόν καντιανή κατηγορία στο καθαυτό ηθικό πεδίο. Ο λόγος περί της αρετής. Λέει ο Ροβεσπιέρος:

φαίνεται καθαρά από τα άρθρα του διατάγματος. Ενδεικτικά παραθέτουμε το άρθρο 3: «Σαν βασικά του καθήκοντα θέτει να αποστρέφεται την κακή πίστη και την τυραννία, να τιμωρεί τους τυράννους και τους προδότες, να βοηθά τους δυστυχείς, να σέβεται τους αδύνατους, να υπερασπίζει τους καταπιεζόμενους, να κάνει στους άλλους όσο περισσότερο καλό μπορεί και να μην είναι άδικος για κανέναν» (Ζαν Μασσέν, ό.π., σ. 317). Όστε είναι φανερό ότι βασική πτυχή της νέας πολιτικής θρησκείας είναι η δικαίωση στο όνομα της Φύσης της Επανάστασης, αλλά και η μελλοντική της κατοχύρωση με αδιάσειστους και αναπαλλοτρίωτους θεϊκούς νόμους στα πλαίσια της ευνομούμενης πολιτείας. Από την άλλη, η πίστη αποτελεί το προσωπικό του καταφύγιο. Η πίστη στις αρχές μέχρι το τέλος έχει μεν έναν αυθεντικά ηρωικό χαρακτήρα, αλλά από την άλλη οι αρχές αυτές ανάγονται σε μια ρητή θεϊκή εντολή που ίσως να προσδίδει και ένα γκροτέσκο οσιομαρτυρικό μοτίβο και να υπονομεύει κάπως την κατά τ' άλλα αδιαμφισβήτητη ηθική υπεροχή του Ροβεσπιέρου.

«Είπαν ότι η τρομοκρατία είναι το μέσο που καταφεύγει μια δεσποτική κυβέρνηση. Μοιάζει λοιπόν η κυβέρνησή σας με τον δεσποτισμό; Ναι, όσο μοιάζει το σπαθί που λάμπει μέσα στα χέρια των ηρώων της ελευθερίας με το σπαθί που βαστούν οι δορυφόροι της τυραννίας».¹³

«...το στήριγμα της λαϊκής κυβέρνησης τον καιρό της επανάστασης είναι η αρετή μαζί με την τρομοκρατία. Η αρετή που χωρίς αυτήν η τρομοκρατία είναι αποτρόπαιη. Η τρομοκρατία που χωρίς αυτήν μένει χωρίς δύναμη η αρετή».¹⁴

Το βασικό ερώτημα δεν είναι η φύση του σπαθιού, αλλά η φύση του χεριού που το κραδαίνει. Το σπαθί είναι το εργαλείο. Αυτό, λοιπόν, που διαχωρίζει τον τύραννο από τον ήρωα της ελευθερίας είναι η διαφορά τυράννου και ήρωα: η αρετή. Όμως, τότε το ερώτημα γίνεται, τι ακριβώς είναι η αρετή; Εδώ διαφαίνεται η μεγάλη διαφοροποίηση από τον Ρουσό. Γράφει ο Άλμπερτ Μάνφρεντ:

«Η λέξη “αρετή” βρίσκεται σε κάθε γραμμή στις σελίδες της Νέας Ελοίζας και των άλλων έργων του Ρουσό. Δεν είναι όμως παρά το ψευδώνυμο, η συμβατική ηθική έννοια, κάτω απ’ την οποία κρύβονται απόλυτα προσδιορισμένες πολιτικές κατηγορίες. Θα κυλήσουν μερικά χρόνια, και στον καιρό της ιακωβίνικης δικτατορίας, ο Ροβεσπιέρος θα μεταφράσει με τρόπο πολύ ακριβή στην πολιτική γλώσσα την λέξη “αρετή”. Η “αρετή”, λέει ο Ροβεσπιέρος στην ομιλία της 5ης Φλεβάρη 1794, “δεν είναι άλλο από την αγάπη για την πατρίδα και τους νόμους της. Καθώς, όμως, η βάση της δημοκρατίας είναι η ισότητα, συνεπάγεται πως η αγάπη για την πατρίδα περικλείει αναγκαστικά και την αγάπη για την ισότητα”».¹⁵

Τι είναι λοιπόν το δίπτυχο αρετή-τρομοκρατία; Είναι η αγάπη για την πατρίδα και την ισότητα και η υπεράσπισή της απέναντι στους εχθρούς. Είναι η δικαίωση της επανάστασης και της επαναστατικής διαδικασίας, το δικαίωμα να εξεγείρονται οι καταπιεσμένοι ενάντια στους καταπιεστές τους. Αν για τον Λένιν η επανάσταση αποτελεί δικαιολογία του εαυτού της, για τον Ροβεσπιέρο η δικαίωση βρίσκεται στην ανάγκη εφαρμογής της φυσικής ισότητας. Η θεωρητική αυτή κίνηση δεν είναι χωρίς ένταση, αλλά αυτό είναι απόλυτα αναμενόμενο, γιατί κατ’ ουσίαν εμπεριέχει μέσα της όλη την προσωπική αγωνία του Ροβεσπιέρου να συμβιβάσει μέσα στην ιδεολογία τα δεινά και της αναγκαιότητες της Επανάστασης.

Την ένταση αυτή αντιλαμβάνεται και ο Σλαβόι Ζίζεκ που θα σημειώσει:

«Η επιχειρηματολογία του Ροβεσπιέρου φτάνει στο αποκορύφωμά της με την παράδοξη ταύτιση των αντιθέτων: η επαναστατική τρομοκρατία “αίρει” την

13. Ζαν Μασσέν, ό.π., σ.283.

14. Ό.π., σ.284.

15. Άλφρεντ Μάνφρεντ, ό.π., σσ.48-49.

αντίθεση μεταξύ τιμωρίας και επιείκειας – η δίκαιη και αυστηρή τιμωρία των εχθρών είναι η ύψιστη μορφή επιείκειας, ώστε εντός της αυστηρότητα και χάρη συμπίπτουν».¹⁶

Και παραθέτει τον ίδιο τον Ροβεσπιέρο:

«Η τιμωρία των καταπιεστών της ανθρωπότητας συνιστά επιείκεια. Η συγχώρεσή τους βαρβαρότητα. Η αυστηρότητα των τυράννων έχει για την αρχή της την αυστηρότητα και τίποτε άλλο. Αντίθετα, η αυστηρότητα της δημοκρατικής κυβέρνησης είναι στηριγμένη στην ευπραξία».¹⁷

Η τοποθέτηση της αρετής στα πέρατα της ηθικής και η αναγωγή της στη βάση τόσο της επαναστατικής τρομοκρατίας, όσο και στη βάση τελικά της ίδιας της επαναστατικής δημοκρατίας υπήρξε το έσχατο ιδεολόγημα του Ροβεσπιέρου. Είναι γνωστή η ιλαρότητα με την οποία αντιμετώπισε ο πραγματιστής Δαντών το ζήτημα της αρετής και αναμενόμενη η οργή του Ροβεσπιέρου· δεν μπορούσε να υπαναχωρήσει από το ύστατό του καταφύγιο.

Αναπόφευκτα, όπως έδειξε η ιστορία, μόνη της η αρετή και δη τελικά η αρετή ενός ανδρός, στάθηκε αδύνατη να καθοδηγήσει την Επανάσταση προς μια πραγματική λαϊκή δημοκρατία. Όσο κι αν κατακεραύνωνε ο Ροβεσπιέρος τον χυδαίο υλισμό οι πεινασμένοι αγρότες και οι Αβράκωτοι του Παρισιού δεν έπαυαν να ζητούν ένα και μόνο πράγμα: ψωμί. Αυτή είναι μια πτυχή που έχει καλύψει αρκετά η βιβλιογραφία και δεν θα επιμείνουμε. Θα σταθούμε μόνο, όπως και πολλοί άλλοι, στα τελευταία λόγια του μεγάλου αδιάφθορου της Επανάστασης, συμπάσχοντας, αλλά και κατανοώντας ότι το αίτημα του Ροβεσπιέρου για την συμπόρευση πολιτικής και ηθικής δεν ήταν ποτέ ένα παράλογο αίτημα, πολλώ μάλλον σήμερα, την εποχή που η αστική δημοκρατία και η αστική αντιπροσώπευση θυμίζουν το αντίστοιχο θανατηφόρο αλλά και θνησιγενές τέρας της απολυταρχικής μοναρχίας την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης.

«Όμως η αρετή υπάρχει, σας διαβεβαιώ, ψυχές ευαίσθητες κι αγνές. Υπάρχει αυτό το τρυφερό, μεγαλειώδες και ακαταμάχητο πάθος, βάσανο και γλύκα των μεγαλόψυχων καρδιών. Η βαθεία φρίκη για την τυραννία, ο συμπονετικός ζήλος για τους καταπιεσμένους, η ιερή αγάπη για την πατρίδα, η υψηλότερη και αγιότερη αγάπη για την ανθρωπότητα, δίχως την οποία μια μεγάλη επανάσταση δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα θορυβώδες έγκλημα που καταστρέφει κάθε άλλο έγκλημα».¹⁸

16. Ροβεσπιέρος, *Αρετή και Τρομοκρατία. Λόγοι από την Γαλλική Επανάσταση*, εισ. Σλαβόι Ζίτσεκ, μτφ. Θάνος Σαμαρτζής, εκδ. Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2008, σ.11.

17. Ό.π., σ 12. Από τον λόγο στην Συμβατική της 8ης Πλυβιόζ έτους II.

18. Ό.π., σ. 247. Από τον λόγο της 8ης Θερμιδώρ έτους II.